

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 25 september

De stem van de Moria

Bettine Siertsema

Een van de Zomergasten van dit jaar liet een fragment zien uit de serie over *Het verhaal van Nederland* over een kinderoffer dat in de prehistorie werd gebracht om een watersnood of zo'n soort ramp te voorkomen, en de gast die dat fragment had gekozen hield het maar nauwelijks droog bij het opnieuw zien. Zozeer gaat een kinderoffer in tegen onze diepste emoties, tegen ons menszijn.

Waarom wordt dan een van de meest afstotende verhalen uit de Bijbel op het Joodse Nieuwjaar gelezen, een verhaal over een aardse vader die door de hemelse vader krijgt opgedragen zijn zoon te doden, en de aardse vader die daartoe bereid is? Oké, de afloop is goed, de jongen hoeft uiteindelijk niet geofferd te worden. Maar het feit dat degene die je het meest zou moeten vertrouwen, je God, überhaupt die opdracht geeft, is toch eigenlijk onverteerbaar. En het feit dat de vader die daartoe bereid is, bekend staat als 'modelgelovige' maakt de zaak er niet beter op.

In het jodendom heet dit verhaal dan ook 'de binding van Isaak'; 'binding' i.p.v. offer, omdat het offer uiteindelijk niet doorging, en in de Joodse traditie wordt benadrukt dat niet alleen Abraham, maar ook Isaak zelf volkomen bereid was het offer te brengen. (Net als trouwens in de Islamitische traditie, al is het daar natuurlijk Ismaël maar die versie laten we nu maar even buiten beschouwing.) De binding van Isaak is in die visie een soort zoenoffer dat generaties, zelfs eeuwen later nog steeds heil bewerkt, namelijk Gods genade. Ik hoef u niet te wijzen op de parallelle gedachte in de christelijke traditie over de kruisdood van Jezus.

Genesis 22 is waarschijnlijk wel een van de meest becommentarieerde Bijbelverhalen. want je kunt veel van theologen zeggen, maar niet dat ze laf zijn – ze gaan de problemen niet uit de weg en hebben hun tanden stuk gebeten op dit weerbarstige verhaal. Maar of ze er ook uitgekomen zijn?

Een veel toegepaste benadering is de literaire analyse, want de wijze van vertellen is prachtig. Let bijvoorbeeld op de spanningsvolle opbouw van de opdracht, waarbij Isaak op drie manieren geïdentificeerd wordt, voordat hij bij name genoemd wordt: neem **je zoon, je enige, die je liefhebt**' en dan pas: **Isaak**. Let ook op de tegenstelling tussen die overvloedige spreken van God en de zwijgzaamheid van Abraham. Let op het spaarzame spreken tussen Abraham en Isaak gedurende de tocht van drie dagen, en de herhaling van het intieme 'zo gingen zij samen, die twee.' Let op het driemaal kort na elkaar herhaalde woordelement 'slacht' bij het cruë hoogtepunt, in het tweede deel, als de spanning ten top gevoerd wordt. Fantastische vertelkunst, maar is daarmee het verhaal gered?

In elk geval nodigt die literaire kwaliteit schrijvers van nu uit om hun visie op het verhaal te geven, dichters vooral. Dit jaar nog publiceerde Mustafa Stitou een hele bundel met dit verhaal als uitgangspunt, *Waar is het lam?* Veelal vereenzelvigen dichters zich met Isaak en hoe hij zijn vaders voornemen ervaren of ondergaan moet hebben. U kent misschien de song van Leonard Cohen 'Story of Isaac', waarin hij een parallel trekt tussen Abraham en de generatie van ouders en generaals die hun kinderen de oorlog in sturen en zo offeren op het altaar van hun – op zijn best – ideologie (en op zijn slechtst: hun machtswellust). Het album waar het op staat dateert van 1969, de tijd van de Vietnam-oorlog en de protesten daartegen. Wij die gelukkig niet voor de keuze staan om onze zoons wel of niet de wapens te

laten opnemen, wij kunnen het verwijt van Leonard Cohen misschien breder trekken: in hoeverre hebben wij misschien onze kinderen willen offeren aan onze eigen ambities. Maar goed, laten we maar gewoon even naar Cohens stem luisteren. ...

De meeste poëtische bewerkingen van het verhaal gaan er rechtstreeks mee in discussie. De dichter Jan Willem Schulte Nordholt, die u misschien kent als een van de dichters van de psalmberijming in het Liedboek voor de Kerken, herschrijft het verhaal vanuit Isaak, niet als maatschappelijk protest, maar louter op psychologisch niveau. Voor hem heeft het verhaal met het op het nippertje niet doorgaan van het offer helemaal geen happy end: het vertrouwen is voorgoed geschonden. Er zit een zekere spanning in de zeer traditionele vorm van dit gedicht met zijn bijna naïef nadrukkelijke rijm, en de dwarse, onconventionele inhoud.

Moria

*Hij heette Lachen, want zijn moeder lachte
over de onwaarschijnlijke gedachte
dat zij die oud was en verdord van jaren,
binnen een jaar, zei God, een zoon zou baren.*

*En zo gebeurde, is hij geboren,
en daarna heeft hij alles weer verloren
wat leven lachen maakt, als het begint.
Argeloos was hij, kwetsbaar als een kind.*

*Hoe argeloos vertrouwt een kind de daden
van grote mensen, tot zij hem verraden.
Als dat gebeurt, dan slaat de bliksem in,
dan wordt zijn leven wreed en zonder zin.*

*Dan flitst het mes op in het donker lover,
dan buigt een zware schaduw zich voorover,
het kind ligt als een weerloos offerlam
onder de schreeuw van vader Abraham.*

*Dat dan de God hem redt en hem laat leven,
dat is te laat, wat over is gebleven,
dat is een man die opschrikt in de nacht,
God en zijn vader haat, en nooit meer lacht.*

Het vertrouwen is voorgoed geschonden, en dat geldt misschien evenzeer het vertrouwen tussen zoon en vader als dat tussen mens en God. Want het onverteerbaarste element is natuurlijk de rol van God. Dat ouders kun kinderen verschrikkelijke dingen kunnen aandoen, soms tegen wil en dank, het is helaas bekend. Maar dat God dat van hen vraagt...

In een ander soort psychologiserende lezing wordt de 'schuld' soms bij Abraham gelegd. Hij zou de aandrang hebben gevoeld zich te voegen naar de gewoontes van de omringende

volken en daarom op het idee van het kinderoffer gekomen zijn. De stem van God die hem roept zou dan dus eigenlijk de stem van zijn eigen hart zijn. Huub Oosterhuis heeft drie gedichten bij dit verhaal geschreven (ze staan in *Stilte zingen*, 199-201): een vanuit het perspectief van Abraham; deze navertelling sluit aan bij deze laatste interpretatie, maar dan vanuit Abrahams wanhoop omdat hij maar geen echt contact met God kan krijgen. Zie de tweede strofe:

*(...)
en ik riep naar de sterren:
als je bestaat, jij zwijger in alle talen,
op het moment dat ik mijn hand strek met een mes
roep dan 'niet doen' of zoiets.*

De tweede Oosterhuis-versie van het verhaal is gedacht vanuit Isaak. Het is net zo schrijnend als het gedicht van Schulte Nordholt, maar meer dan daar gaat het om het geschonden vertrouwen in God, waardoor het hele bestaan zijn grond verloren heeft en niets in de wereld meer vanzelfsprekend is, niets meer normaal. Ik lees het u in zijn geheel:

Die je liefhebt

*Na zijn lichaam over mij heen gebogen
na zijn ogen vlak boven mijn ogen
en de hand met het mes*

niets meer.

*Een stem? Een ramkreet?
Niet in mijn oren.*

*Doodstiltes voetstap
doodstille adem
het touw losgebonden
geluidloos.*

*Opgestaan van het hout
de helling afdalend
wist ik:
nooit meer een oogwenk
een woord tussen ons.*

*Nooit meer
een vuur dat een vuur is
een brood dat van brood is
een woord dat dit woord is*

*nooit meer
een god die bestaat.*

De derde is geschreven vanuit het perspectief van God. Dat eindigt zo:

vergeet mij maar

*ik was nog niet de god
die ik wil worden.*

Die gedachte sluit misschien aan bij de visie van theologen die erop hebben gewezen dat in het eerste deel van het verhaal God wordt aangeduid met zijn generieke naam, Elohim, en dat pas bij het ingrijpen van de engel/bode, de Naam Ik-zal-er-zijn, wordt gebruikt (door ons doorgaans weergegeven als Adonai). Zo past het verhaal dus in de gedachte dat Israël's God kinderoffers juist wil voorkomen in plaats van ze te eisen.

Hoe dan ook, niet alleen Isaak maar het hele verhaal wordt gered door dat kern-vers: 'Strek je hand niet uit naar de jongen, doe hem niets.' Subtiel element dat door de Bijbelschrijvers of -redacteur is aangebracht, is dat dat kern-vers voorafgegaan wordt doordat Abraham geroepen wordt en antwoord geeft, zoals later Mozes en nog weer later Samuël geroepen werden op een keerpunt van Israël's geschiedenis en op dezelfde manier antwoordden: 'Abraham, Abraham (Mozes, Mozes / Samuël, Samuël). En hij antwoordde: Hier ben ik.' Als er in dit verhaal sprake is van een keerpunt in de geschiedenis, is dat dus niet bij het begin, als Abraham geroepen wordt zijn zoon te offeren, maar hier, als hij daarvan weerhouden wordt. Abraham krijgt hardhandig ingepeperd dat God kiest voor het leven, dat zijn opdracht aan Abraham en aan ons is: dat leven niet te schenden maar te beschermen en te behoeden. Die stem klinkt voor ons niet minder dwingend dan voor Abraham. Ook als het niet gaat om kinderoffers (in welke vorm dan ook) of kwesties van leven en dood, moeten wij ons die opdracht aantrekken, overal waar we mensen zien die niet in tel zijn, aan wie menselijke waardigheid ontzegd wordt. Ook met betrekking tot hen klinkt de stem van de Moria, hen niets aan te doen, hen te doen leven, hen tot hun recht te laten komen. Het kinderoffer waartoe Abraham werd opgeroepen vinden we weerzinwekkend en gaat tegen onze diepste natuur in. Maar die tweede oproep van de Moria gaat net zo goed tegen onze natuur in, die ons eigenbelang, de bescherming van onszelf en onze eigen kleine kring vooropstelt. Nee, we vinden de oproep om de andere te behoeden en te doen leven niet weerzinwekkend. De vraag is of we er ook daadwerkelijk naar willen horen, of we willen antwoorden: Hier ben ik.